

OSMANLI HİLALİNİN ALTINDA BİR VENEZUELALI VE ANLATILARINDA YER ALAN 1915 YILI OLAYLARI HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

*Mehmet Necati Kutlu**

Özet

Rafael de Nogales Méndez Birinci Dünya Savaşı döneminde, yabancı askeri uzman olarak Osmanlı Ordusunda görev yapmış bir Venezuela vatandaşıdır. 14 Ekim 1877'de Venezuela'nın Táchira eyaletinin başkenti olan San Cristobal şehrinde doğan Rafael de Nogales Méndez, 1915 yılının Ocak ayında İstanbul'a gelmiş, 1919 yılına kadar Osmanlı Ordusunda önce Yüzbaşı, daha sonra Binbaşı olarak görev yapmıştır. Nogales yaşamının bu dönemi ile ilgili bilgi ve hatıralarını derleyerek daha sonra yayımlanan "Hilal Altında Dört Yıl" ve "Hatıralar" adlı kitaplarına yansımıştır. Bu çalışma kapsamında Nogales'in yaşamı ve ülkemizdeki faaliyetlerine kısaca değinildikten sonra, bu esrarengiz asker-yazarın 1915 yılında bizzat şahit olduğu Van Ermeni ayaklanması hakkındaki ifadelerinden bazıları ortaya konacak ve bu konuda bazı yorumlar öne sürülecektir.

Anahtar sözcükler: *Nogales, Méndez, Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı, Venezuela, Van, Ermeni İsyanı, 1915.*

Summary

A Venezuelan under the Ottoman Crescent and Some Evaluations on the 1915 Van Incidents based on his Testimonies

Rafael de Nogales Méndez is a Venezuelan citizen who served in the Ottoman Army as a foreign expert during the First World War. Rafael de Nogales Méndez

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

who was born in 1877 in San Cristobal, the capital of the Venezuelan State of Táchira, had come to İstanbul in January 1915 and had served in the Ottoman Army, first as captain and as a major later. Nogales compiled information and his memoirs and reflected them into his books titled "Four Years Beneath The Crescent" and "Memoirs" edited later. In the context of this study first of all, some basic information on Nogales' life and his activities in our country will be provided, later some observations by Nogales on the Armenian Revolt that occurred in Van during 1915 will be given and some commentaries on this subject will be made.

Key words: *Nogales, Méndez, Ottoman Empire, First World War, Venezuela, Van, Armenian Revolt, 1915.*

Rafael Ramón Indxauspe¹ Méndez 14 Ekim 1877 tarihinde Venezuela'nın batısında And Dağlarının eteklerinde yer alan Táchira Eyaleti'nin merkezi olan San Cristobal şehrinde doğmuştur. (Nweihed, 2005: 19) Hem annesi hem babası tarafından tanınmış ailelere mensup olan Nogales'in atalarından, Yüzbaşı Diego Méndez'in, Kristof Kolomb'un subaylarından biri olduğu bilinmektedir. (Kutlu, 2000: 31) Nogales, ilk gençlik çağlarından itibaren savaş sanatı üzerine özel dersler almış ve kendi ifadelerine göre, Barselona, Brüksel ve Louvain üniversitelerinde, felsefe, edebiyat ve fen bilimleri okumuştur. Yine kendi ifadesine göre Belçika Kraliyet Harp Okulu'nda okumuş ve on yedi yaşında, asteğmen rütbesiyle İspanya Krallığı Ordusuna katılmıştır. 1898 yılında Küba Bağımsızlık Savaşı esnasında İspanya Ordusu'nun bir subayı olarak Amerika Birleşik Devletleri kuvvetlerine karşı savaşan Rafael de Nogales bu savaşta yaralanmış ve kitaplarında, kendisine bu dönemde "Isabel La Catolica" (Katolik Isabel) nişanı verilmesi teklif edildiğini yazmıştır³.

1898 savaşı sonrasında bir süre Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşadığı ve geçimini hayvancılık yaparak sağladığını anılarında kaydeden yazar, kumar masasında çıkan bir tartışma esnasında, kendini korumak durumunda kalarak, bir cinayete karışması sonrasında bu ülkeden ayrılmıştır. (Nogales Méndez, 1974:16) Yine kendi anılarından, 1903 yılında Çin'e gittiği anlaşılan Nogales, Macao'da, Hong-Kong'da, Kore'de ve Port Arthur'da İngiliz casusları hesabına çalışarak Japonya yararına istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. (Nogales Méndez, 1974:17-25)

¹ Genç Rafael Bask kökenli olan babasının, Euskera dilindeki soyadını, daha sonraları İspanyolcaya tercüme ederek, "ceviz ağaçları" anlamına gelen, Nogales soyadını kullanmıştır.

³ Bu satırların müellifi, anılan madalyalar hakkında İspanya Savunma Bakanlığı Askeri Arşivi'nde araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmalar sırasında Nogales'in Osmanlı Ordusu'nda görevli bulunduğu dönemde, ilgili ülke Savunma Bakanlığı'na yaptığı bir başvuru ve cevapları bulunmuş ancak kendisine o dönemde verilen resmi cevapta bu tür madalya ya da nişanların kendisi için teklif edildiğine dair kanıt bulunamadığı kaydedilmiştir.

28 Haziran 1914 tarihinde Gavrilo Princip adlı bir Sırp milliyetçisinin Saraybosna'da bulunan Avusturya Velihtı Franz Ferdinand (1863-1914) ile eşi Sophie Chotek'i öldürmesi üzerine patlak veren Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Rafael de Nogales Karayip'lerde bulunmaktadır. *Hilal Altında Dört Yıl* adlı eserin ilk sayfasından, yazarın bu dönemde Curaçao adasından Trinidad'a gitmekte olduğu ve savaşın çıkışına dair haberi alır almaz bu savaşta yer almayı düşündüğü anlaşılmaktadır. Ne denli maceraperest olursa olsun dünyanın bir ucunda bulunan birinin, diğer ucunda çıkan bir savaşa katılmak için istek duyması çok da anlaşılır bir tutum olmamakla birlikte, Nogales'in yaşamının bu kesitine ışık tutacak yeni belgeler ortaya çıkana dek yazarın bu konudaki ifadelerini ortaya koymaktan başka bir seçeneğimiz bulunmamaktadır. Ancak, Nogales'in savaşın tarafı olacak ülkelerin hiçbirinin vatandaşı olmadığı hatırlandığında ve bu gerçeğe yazarın aynı dönemde Amerika kıtasında bulunduğu gerçeği eklendiğinde, bu konuda bazı karanlık noktaların bulunma ihtimali de kuvvetlenmektedir. Buna karşın, yukarıda da belirttiğim üzere Nogales'in yaşamının bu kesitine ışık tutacak yeni bilgi ve belgeler ortaya çıkana dek yazarın ifadelerini kabul ve tekrar etmekten başka bir çıkar yol bulunmamaktadır. Nogales, *Memorias* (Anılar) adlı kitabında yaşamının bu dönemi hakkında; Dünya Savaşı'nın çıktığını, 1914 yılı Ağustos ayının sonlarında bazı dava arkadaşlarıyla görüşmeler yapmak için Curaçao'dan Trinidad'a giderken, Karayiplerde, Puerto Rico adasınının 165 mil kadar güneydoğusunda yer alan Saba adacığında öğrendiğini kaydetmiştir.

Trinidad'a vardığında ise Venezuela'nın tarafsızlığını ilan ettiğini öğrendiğini ifade eden Nogales, bu dönemin anlatısına şöyle devam etmektedir:

“Bu koşullar altında Cumhurbaşkanı Gómez hükümetine karşı siyasetime devam etmek benim açımdan vatana ihanet bile sayılabilirdi. Bu yüzden planlarımı değiştirdim. Almanya'da büyümüş ve eğitim almış olmama karşın, kişisel sempatiimi latin ırkı uğruna bir kenara bırakarak akşamdan sabaha, zayıf ama şeref ve bağımsızlıklarına düşkün olan ülkelerin önderi haline gelmiş olan küçük ama kahraman Belçika'ya hizmet etmeye karar verdim. Bu bölgede itilaf devletlerine ait gemilerin çıkışını zorlaştıran Alman zırhlıları olmasına karşın Eylül sonlarında Martinique'den posta vapuru “Cayena”ya binerek Avrupa'ya doğru yola çıkmayı başardım.”(Nogales Méndez, 1924:1)

Avrupa'da Fransa'nın Bordeaux limanında karaya çıkan Nogales, büyük savaşa öncelikle itilaf devletleri saflarında katılmayı hedeflerse de, sırasıyla Belçika, Fransız, Karadağ, Sırbistan ve Rusya ordularının düzenli birliklerine katılma teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır. Yazar bu çerçevede,

Fransız subaylarınca yapılan “Yabancı Lejyonu”na katılma önerisi ile “kanlı” olarak nitelediği Esat Paşa’nın⁴ sağ kolu olan Prens Bibdoda’dan gelen, Arnavut Ordusu’na katılma tekliflerini geri çevirdiğini de kaydetmiştir.(Nogales Méndez, 1924: 5)

Bu dönemde, Balkanlar’daki girişimlerinin boşa çıkması üzerine Bulgaristan’daki Rus Elçisini görmeye giden Nogales buradan da bir sonuç alamamış ancak Sofya’da yaşamının akışını değiştirecek bir olayla karşılaşmıştır. Ziyaret ettiği şehirlerin hemen hemen tümünde kısa zamanda önemli şahsiyetlerle tanışmaya muvaffak olan yazar, bu başkentte de kısa zamanda seçkin bir çevre edinmeyi başarmıştır. Bu ülkede görüştüğü seçkin şahsiyetlerin başında ise Balkan Savaşı sırasında Bulgar Orduları’nın başkomutanı olan General Savoff gelmektedir. Yazar Rafael de Nogales’in ifadesine göre, bu şehirdeki Rusya temsilcisi nezdinde yürüttüğü girişimlerin boşa çıkmasından birkaç gün sonra, şehirde ilişkide bulunduğu önemli kişilerin arasına Türk Elçisi Fethi Bey ile Bulgaristan’da görevli bulunan Alman Askeri Ataşesi Von Der Goltz⁵ da girmişlerdir. Yazar *Hilal Altında Dört Yıl* adlı kitabında bu beylerin olup biteni öğrenmiş göründüklerini ama ona düşmanca davranmak yerine, asil ve şövalyelere yakışan bir samimiyetle onu teselli etmeye çalıştıklarını da kaydetmiş ve bir anda İttifak Devletleri saflarına geçişini şu kısa cümleyle özetlemiştir.

“Bu teselli öylesine etkili olmuştu ki Ocak (1915) başlarında İstanbul’un yolunu tutmuştum...”(Nogales Méndez, 1924:6) Eserde yer alan bu ifade, yazarın Sofya’dan İstanbul’a doğru yola çıkış tarihinin 1915 yılı Ocak ayının ilk günleri olduğunu da ortaya koymaktadır.

⁴ 1863 yılında zengin bir ailenin çocuğu olarak Tirana’da doğmuştur. Jön Türk hareketine katılmış, II. Meşrutiyet sonrasında Dures Mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a girmiştir. I. Balkan Savaşı’nda İşkodra Müdafası’nda görevli bulunduğu sırada, kalenin savunmasını başarıyla yürüten fedakâr komutan Hasan Rıza Paşa’yı öldürmüştü (30 Ocak 1913) ve 23 Nisan 1913 tarihinde kaleyi Karadağlılara teslim etmiştir. Bu satırların yazarı M. N. Kutlu’nun aile büyüklerinden Üsteğmen Celal Bey’in de (Kolordu Komutanı Hasan Rıza Paşa’nın Emir Subayı) 29 Ekim 1912 günü şehid olduğu bu son derece kanlı çarpışmalar ve Esat Paşa’nın bu çatışmalarda oynadığı rol için bknz: “Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi III. Cilt, 3. Kısım”, T. C. Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

⁵ Kaynaklarda bu adla anılan iki Alman subayı geçmektedir. Bunlardan ilki Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda görev yapan ve Goltz Paşa olarak da tanınan Freiherr von der Goltz adlı 12 Ağustos 1843 doğumlu subayıdır. Ancak bu zatın 1909-1913 yılları arasında sık sık Osmanlı İmparatorluğu’na gelerek danışmanlık yaptığı ve 1914 yılı Ağustos ayında işgal altındaki Belçika’ya Genel Vali olarak atandığı bilinmektedir, bu bilgiler ışığında, anılan kişinin bu subay olması pek mümkün görünmemektedir. Kaynaklarda adına rastladığımız ikinci Goltz adlı subay ise 1865 doğumludur ve gerek yaşı gerek o dönemdeki rütbesi itibarıyla eserde adı geçen subayın bu kişi olması muhtemeldir.(Mudra: 1953, 46-48)

Aynı dönemde Sofya'dan İstanbul'a gelen bir diğer şahsiyet ise 1913 yılı sonbaharından beri bu ülkedeki Elçiliğimizde Askeri Ataşe olarak görev yapan Yarbay Mustafa Kemal Bey'dir (Atatürk). Başvurulan kaynaklarda Yarbay Mustafa Kemal Bey'in 2 Şubat 1915 tarihinde henüz kurulma aşamasında bulunan 19. Tümen Komutanlığı'na atandığı bilgisine ulaşılmıştır (Omurtak, Yücel, Sungu, Karal, Unat, Sökmen, İğdemir, 1970:17), diğer bir deyişle Mustafa Kemal Bey ile Rafael de Nogales aynı dönemde Sofya'da bulunmuş olmalıdırlar. Buna karşın, ne Nogales'in eserlerinde, ne de Atatürk'ün yaşamını ayrıntılı olarak inceleyen eserlerde bu iki kişinin Bulgaristan'da tanıştıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, Osmanlı Ordusu'na katılması sözkonusu olan bir şahıs hakkında, bahsi geçen elçiliğimizde birtakım girişimler yapılırken, konuyla doğrudan ilgili olan Elçilikte görevli Askeri Ataşe'nin haberdar olmaması ve söz konusu kişiyi görmemiş olması da akla çok yakın gelmemektedir. Bu nedenle ya Nogales'in anlattığı dönem ve olaylarda bir kopukluk olmalıdır ya da böylesi bir tanışma ya da görüşmenin varlığını kanıtlayacak bilgi ya da belgeler bir gün günışığına çıkacaklardır. Bununla birlikte, Nogales'in anlatıları ve yazdıklarında günışığına çıkması gereken, teyide ve açıklanmaya muhtaç birçok nokta olduğu da bir gerçektir ve bu husus da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Öte yandan yazarın İtilaf Devletleri'nden birinin ordusuna katılmaya çalıştığı dönemde, nasıl olup da birdenbire Osmanlı Ordusu'na başvurduğu ve derhal kabul edildiği de esasen henüz tam olarak çözülememiş bir muammadır. Bu konuları yeterince açıklığa kavuşturabilecek yeni bilgi ve belgelere şu an itibarıyla sahip olmadığımızdan bu konuda daha fazla yorum yapma imkânımız da ne yazık ki bulunmamaktadır.

Önceki bölümde de vurgulandığı üzere, eserlerinde günü tam olarak belirtilmemekle birlikte, Nogales'in 1915 yılı Ocak ayının ilk günlerinde ülkemize geldiği bilinmektedir. Öte yandan, yazarın İstanbul'da geçirdiği ilk günlerle ilgili olarak da anılan eserlerde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme ait ilk somut bilgi, *Hilal Altında Dört Yıl* adlı eserin başında geçmektedir ve anılan bölümde, yazarın Enver Paşa ile tanışması konu edilmektedir:

“10 Şubat 1915 günü, General Von Liman'a, Enver'e ve Bronsart Paşa'ya veda etmek için Harbiye Nezaretine gittim. Enver ve Von Bronsart, resmi bültenlere göre Enver'in III. ordunun başında Rusları bozguna uğrattığı, felakette sonuçlanan Sarıkamış Muharebesinden henüz dönmüşlerdi.

Başkumandan vekilinin odasına girdiğimde, hem ordu içindeki ününü hem de Alman askerî otoritelerinin taktirlerini kaybetmesine malolan ve henüz üzerinden pek az zaman geçen felaketten, daha doğrusu bozgunundan dolayı duyduğu büyük üzüntüyü fark ettim. Yine de beni çok iyi karşıladı ve

vedalaşırken General Von Bronsart'ın beni tavsiye ederek yanına yolladığı III. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Guse Bey'e ve diğerlerine selam götürmemi rica etti.” (Nogales Méndez, 1924: 15)

Yazarın, 12 Şubat 1915 günü saat sekizde Haydarpaşa garından hareket eden askeri bir trenle doğuya doğru hareket ettiği de aynı kitaptan anlaşılmaktadır. Bu bölümde aktarılanlar ışığında yazarın Kadıköy'den başlayan ve Anadolu topraklarında süren bu ilk tren yolculuğu, sırasıyla Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Afyon ve Konya üzerinden geçerek Ulukışla'da son bulmuştur. Yolculuğunun bundan sonraki kısmına Ulukışla'da temin ettiği bir arabayla devam eden Nogales; Niğde, Nevşehir üzerinden Kayseri'ye gelmiş ve burada eşraftan İbrahim Efendi adlı bir zatın misafiri olmuştur. 20 Şubat 1915 tarihinde Kayseri'den ayrılan Nogales anlatısında bundan sonra konakladığı merkez olarak Gemerek'i işaret etmiştir. Burada da bölgenin Garnizon Komutanı'nın evinde misafir olan Nogales'in kayıtlarında son derece ayrıntılı anlatımlar dikkati çekmektedir.⁶

Gemerek'ten ayrıldıktan sonra Şarkışla üzerinden Sivas'a gittiği anlaşılan maceraperest Venezuelalının notlarında bu şehirden ayrılış tarihi 25 Şubat olarak geçmiştir. Şarkışla'dan ayrıldıktan sonra Kızılırmak boyunca yol alarak Zara üzerinden Erzincan'a yönelen Nogales kayıtlarında Erzincan'a varış tarihi olarak da 3 Mart 1915 tarihini vermiştir. Hemen ertesi gün buradan ayrıldığı anlaşılan ve o günlerde 37 yaşını sürmekte olan Nogales Bey, kış şartlarında dağlık bölgede gerçekleştirilen on günlük zorlu bir yolculuk sonrasında Erzurum'a varabilmiş, hemen ertesi gün de Genel Karargâhın bulunduğu Hasankale'ye geçerek Guse Bey tarafından yeni komutan olan Mahmut Kâmil Paşa'ya takdim edilmiştir. Burada Ordunun durumu hakkındaki ilk gözlemlerini anlatısına aktaran Nogales, kısa bir süre önce Sarıkamış muharebelerini kaybetmiş olan ancak Köprüköy hattı üzerinde Rus kuvvetlerinin saldırılarına soğukkanlı bir şekilde ve kahramanca direnmekte olan III. Ordu'nun bir subayı olmanın kendisine gurur verdiğini de kaydetmiştir. Öte yandan kitapta sonraları sıkça geçecek olan Ermeni meselesi ve genel olarak Ermeniler'den bahsedilen ilk bölümlerde yazarın Erzurum'da bulunduğu bu dönemin anlatısı içinde

⁶ Yazarın eserlerinde yer verdiği ayrıntılar esasen yazarın sürekli olarak not tuttuğu izlenimi veriyorsa da zaman zaman rastlanılan bazı tutarsızlıklar da dikkati ister istemez çekmektedir. Bu tutarsızlıklardan biri de Gemerek'te geçirilen günün anlatısında yer almaktadır. Burada misafir olduğu evde Türk usulü bir kahvaltı ettiğini anlatan yazar, kahvaltıda üzerine kaymak konulmuş taze çilek yediğini aktarmıştır. Çok önemli bir ayrıntı olmamakla birlikte Anadolu'nun iç bölgelerinde taze çileğin Mayıs ayından önce bulunması ihtimali bulunmamaktadır. Turfanda ve sera gibi ihtimaller de özellikle 1915 yılı için pek akla yatkın olmadığından Nogales'in notlarında karşılaşılan kimi ayrıntılara ihtiyatla yaklaşma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

geçmektedir. Yazar bu bölümde, Ermeniler konusunda bir hassasiyetin yaşanmakta olduğunu fark ettiğini kaydetmiş ve özetle, savaştan önce Meclis-i Mebusan'da Erzurum Mebusu olarak görev yapmakta olan Garo Pastırmacıyan'ın (Karakin Pastırmacıyan), savaşın patlak vermesi sonrasında III. Ordu'da görevli bulunan tüm Ermeni asıllı er ve subaylarla birlikte Rus tarafına geçtiğini öğrendiğini aktarmıştır. Nogales, Rus kuvvetleri ile birlikte bölgeyi işgal eden Pastırmacıyan önderliğindeki asi Ermeni kuvvetlerinin köyleri yaktıklarını ve ellerine düşen Müslüman ahaliyi acımasızca kılıçtan geçirdiklerini de anlattısına eklemiştir. (Nogales Méndez: 1924: 25)

Kendi ifadesine göre, Hasankale yakınlarında bulunan karargahın durağan ve sıkıcı havasından sıkılan Nogales, 1915 yılı ilkbaharında - muhtemelen Nisan ayı başlarında- o günlerde muharip konumda bulunan bir birliğe tayinini istemiştir. Yazar o günleri, *Hilal Altında Dört Yıl* adlı eserinde şöyle anlatmıştır:

“Hasankale'nin yedi kilometre ötesinde bulunan Kafkas cephemizin merkezini teşkil eden Köprüköy'deki faaliyetimiz, bitmez tükenmez topçu atışları ve öncüler arasında geçen bir kaç küçük çatışma dışında, soğuğa katlanmak, tıfısten korunmaya çalışmak ve operasyonların başlaması için kışın geçmesini beklemekten ibaretti. Böylesi bir durgunluğun verdiği sıkıntı ve Hasankale'deki kurmay heyeti üyelerine özgü yaşamın bıkkınlığıyla bir gün Guse Bey ile görüşüm ve Van Jandarma Tümeninde görevlendirilmeyi istedim. İsteğim hemen kabul edildi”(Nogales Méndez, 1924: 28)

Tayin emrini alır almaz, yola çıktığı anlaşılan Nogales, kitabından anlaşıldığı kadarıyla yanında emir eri Tahsin ile seyisi Ali olduğu halde Güneye doğru yönelmiş ve Muş üzerinden 17 Nisan 1915 tarihinde Van Gölü'nün Batı kıyısında bir kasaba olan Tatvan'a varmıştır. Yine anlatıya göre Nogales ve beraberindekiler Tatvan, Ahlat, Adilcevaz hattını karadan takip ettikten sonra dönemin Bitlis Valisi tarafından gönderilen bir motorla Van gölünde yolculuk yaparak, Aktamar adasının yanından geçerek Edremit'e gelmişler ve muhtemelen 23 Nisan 1915 günü Van'a ulaşmışlardır.

Önceki bölümün sonunda da ifade edildiği üzere, Yüzbaşı rütbesiyle Osmanlı Ordusu'na katılan Rafael de Nogales'in ilk tayin yeri o dönemde Hasankale'de bulunan III. Ordu Karargâh'ı olmuş, ancak bu tayin yerinde çatışma imkânı bulunmayan genç subay, komutanlarına baş vurarak Van Jandarma Tümeni'ne naklini istemiştir. Yazar, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti açısından oldukça önemli dönemlerinden birini teşkil eden bu günlerin hemen başında, Nisan ayı sonlarında Van'a varmış ve burada Ermeni isyanını yaşamıştır. Nogales kendi ifadesine göre burada, isyan eden

otuz bin kadar Ermeni'yi kuşatma altında tutan komuta heyetinde yer almıştır.

Anlatının bu bölümlerinde Nogales, okurlarına öncelikle bazı Ermeni çevrelerin Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki tarihlerdeki tutumlarını ve amaçlarını şu ifadelerle aktarmıştır:

“...bunlar Rusya'nın desteğinden emin bir tavırla, Bitlis, Van ve Erzurum adlı Türk vilayetlerini (onların bu illerdeki nüfus oranları ortalama % 30 civarındaydı) zorla ele geçirmeyi ve bu vilayetler üzerinde, Ermenilerin Rusya adına, hemen hemen tümü Müslüman olan geri kalan % 70'lik halkı idare edeceği özgür bir Ermenistan kurmayı düşünüyorlardı.”(Nogales Méndez, 1924: 10)

Görüldüğü gibi Ermeni komitelerinin niyetlerini ve oldukça tartışmalı bir konu olan, bu milletin Anadolu'daki nüfus yoğunluğu meselesini oldukça doğru tahlil eden yazar, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş sırasında meydana gelen olayları ise şöyle özetlemiştir:

“O zaman diğer bazı ilginç şeylerle beraber, henüz savaş ilan edilmeden önce Ermenilerin, savaş ilan edildikten sonra Kafkasları işgal etmek amacıyla hükümet tarafından kurulan, ‘çete’ denilen düzensiz birliklere katılmayı reddettiklerini öğrendim. Ayrıca, düşmanlıklar ortaya çıktıktan sonra, meclisteki Erzurum milletvekili Garo Pastırmacıyan'ın III. Ordudaki hemen hemen tüm Ermeni subaylar ve birlikleri alarak Rus tarafına geçtiğini ve daha sonra onlarla birlikte köyleri yakarak ve ellerine düşen tüm zararsız Müslüman köylüleri kılıçtan geçirerek geri döndüğünü de haber aldım.

Buna benzer kanlı yasadışı olayların sonucunda orduda kalmış olan (büyük bir ihtimalle kaçamadıklarından olsa gerek) tüm Ermeni jandarmaların ve diğer Ermeni askerlerin silahları Osmanlı yetkililerce alındı ve bunlar, yol yapımı ya da dağ yollarından cephaneye getirme işlerinde kullanılmaya başlandı.

Ermenilerin son derece yersiz asker kaçakları meselesine, sonradan; yani geri döndükleri zaman Başkale, Saray ve Beyazıt bölgelerinde gerçekleştirdikleri zorbalıklar da eklenince durum Türkleri endişelendirdi, onlara sınır vilayetleri olan Van ve Erzurum'daki Ermeni nüfusunun da ayaklanarak onları arkadan vurabileceklerini düşündürdü. Bu düşünce ben geldikten henüz bir kaç hafta sonra gerçekleşti. Van vilayeti Ermenileri ayaklanarak İran içlerindeki seferi ordumuzu kitle halinde arkadan vurdular ve bu koşullar

altında pek de şaşırtıcı olmayan kanlı ve acı olaylar meydana geldi.”
(Nogales Méndez, 1924: 25)

Nogales'in ülkemizde bulunduğu dönem ve olaylarla ilgili olarak yazdıklarının birçoğu oldukça isabetli ve tutarlı olmakla birlikte, yazdığı bölümlerin bir kısmı inandırıcılıktan uzaktır. Özellikle Ermenilere yönelik bazı şiddet olaylarının anlatısının yapıldığı bazı kısımlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu bölümlerin, inandırıcılıktan uzak bir şekilde, kimi kısımlarda abartılı ifadelerle ve adeta yazılanların bütünlüğünü bozacak şekilde aralara serpiştirilmiş olmasının muhtemel nedenleri üzerinde ilerideki bölümlerde bazı değerlendirmeler yapılacağından konuyu burada fazla uzatmaya lüzum görülmemiştir. Bu çerçevede ele alınabilecek olan ve kurmaca olduğunu değerlendirdiğimiz bazı bölümler, Van anlatısının hemen başlarında, yazarın Van gölü üzerinde bir deniz aracıyla seyahat ettiği döneme aittir. Bu bölümde, yazar kendisine Bitlis Valisi tarafından yollanan bir tekneyle Van'a doğru yola çıkar ve Nogales'e göre olaylar şöyle gelişir:

“Hemen motora bindim ve beni geçirmek için gölün kıyısında toplanmış olan Adil Çavuş (Adilcevaz) erkânı ile halkına son bir selam verdikten sonra uzaktan bakıldığında dünyanın en sakin yeri gibi görünen bu kasabadan hızla ayrıldık ve Van'a doğru yöneldik.

Mürettebat, kaptan, bir grup jandarma ve zaman zaman makinist ya da tayfa görevlerini yerine getiren dört Ermeni'den oluşuyordu.

Kendimi biraz yorgun hissettiğimden bir süre uyudum. Uyandığında akşamüstü beş sularıydı ama hâlâ kıyıda hayli uzaktaydık. Güvertede gezindiğim esnada makina dairesinin yanından geçerken, dört Ermeni'den sadece ikisinin kaldığını fark ettim. Acaba diğer ikisine ne olmuştu?”(Nogales Méndez, 1924: 36)

İki Ermeni tayfanın motorda görevli bulunan kaptan ya da jandarmalar tarafından yok edildiği imasını içeren bu ifadeler doğal olarak, inandırıcılıktan tamamen uzaktır. Öncelikle ifadenin kendisinde zaten bu kişilerin işlevsel bir nedenle teknede buldukları ve görev yaptıkları, diğer bir deyişle onlara ihtiyaç duyulduğu bilgisi bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında teknenin işleyişi için gereksinim duyulan ve motorda bu nedenle bulunan kişilerin öldürülmeleri fazlasıyla inandırıcılıktan uzaktır. Öte yandan öldürülmeleri düşünülen kişilerin, içinde yabancı bir subay bulunan küçük bir botta bulunmaları ve bu olayın bizzat bu kişinin önünde gerçekleştirilmesi anlatılanın inandırıcılığını neredeyse sıfırlamaktadır. Nogales tarafından bu çerçevede aktarılan bilgiler arasında tutarlı olan tek

unsur, bahse konu olan tekneyi Ermeni gemicilerin yürüttükleridir. Anılan dönemin canlı tanığı olan 1910 yılı doğumlu Haşim Okay'ın 2001 yılında yayımlanan ifadeleri o dönemde Van gölü üzerinde işleyen teknelerin hemen hemen tamamının Ermeni gemiciler tarafından işletildiğini teyid etmektedir (Göncü, 2001:40-41). Bununla birlikte, -özellikle de ikmal ve taşıma ihtiyacının büyük olduğu böylesi bir dönemde- ihtisaslarına gereksinim duyulan bu özellikli personelin, hem de bir yabancı subayın önünde öldürülmüş olmaları akla yakın olmaktan uzaktır. Bu bölüm Nogales'in aktardıkları içinde sık sık rastlanılan gerçek olan ile gerçek dışı bazı unsurların belki de bilinçli olarak karıştırılmalarına oldukça çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Aynı kapsamda değerlendirilebilecek bir başka bölüm de aynı göl yolculuğunun anlatısının içinde yer almaktadır. Yazar, aynı gün hava kararırken, Ahtamar Adası yakınlarından geçtikleri esnada adada bulunan kilisenin önünde bazı papazların ve bizzat Piskopos'un cesetlerini gördüğünü şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Akşam karanlığı çökerken üzerinde eski ve pek güzel bir kiliseden başka bina yokmuş gibi duran ve Van'ın Katolik Piskoposunun ikamet ettiği Aktamar Adası'nın önünden geçtik. Mabedin duvarlarının dış kısmı, akşam karanlığı nedeniyle artık neredeyse seçilemeyen dinî figürlerle süslüydü.

Adada, ibadethane girişinde ve ön mekânda yatan piskopos ve rahiplerin cesetleri ile, onları yok etmiş olan jandarma birliğinin dışında insan yok gibi görünüyordu.

Kimbilir daha kimleri öldürmek için, bizden acilen cephane isteyen jandarmalara beş bin fişek bıraktıktan sonra, ancak ateşe verilen yerleşim merkezlerinin gökyüzüne vuran kıvılcıklarına bakarak yerini tayin edebildiğimiz kıyıya doğru yöneldik.

Yanan yerleşim birimlerinin arasında, zengin Ermeni tüccarlarının yaz mevsimini geçirdikleri Edremit kasabası, çıkan alevlerin yoğunluğu nedeniyle dikkat çekiyordu. Kilise bir meşale gibi yanıyor ve bize yol gösteriyordu.

Akşamın onu civarında müthiş bir karanlığın içinde karaya ayak bastık. Uzaklarda duyulan tek tük silah sesleri ve çakalların hüznü ulumaları da olmasa etrafta bir ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü söylenebilirdi.” (Nogales Méndez, 1924: 36)

Yukarıda yer alan bölümlerle ilgili olarak eleştirilebilecek noktaların fazlalığı bunların da bir önceki sayfada ele alınan unsur gibi, anlatıya eğreti

bir şekilde iliştilmiş kurmaca unsurlar olduğunu işaret etmektedir. Anlatı kapsamında teknenin adanın önünden geçtiğinin kaydedilmesi ve adanın iskân durumu ile ilgili kesin olmayan bir ifade kullanılması yazarın adaya çıkmamış olduğu izlenimi vermektedir. Bu durumu teyid eden bir unsur da adaya yanaşarak ve acele ile jandarmalara beşbin fişek bırakarak oradan ayrıldıklarına ait ifadedir. Bu durumda yazarın ibadethane kapısında yatan cesetleri tekneden görmüş olması gerekmektedir ki bu durum olası değildir. Bu konuda akla ilk gelen soru, eğer <<ortalıkta birtakım cesetler varsa, bu cesetlerin neden ortalık yerde bırakıldığıdır>>; ancak bu soru bir şekilde bir kenara bırakılsa dahi ifadeler yine de inandırıcı değildir. Bilindiği üzere Van Gölü 3764.5 km² genişliğinde, çökmüş volkanik kraterler üzerinde oluşmuş bir göldür ve gölün dışarıya akan bir ayağı bulunmamaktadır. Bu itibarla Kuzey-Doğu ve Doğu kısımlarından gelen akarsuların getirdikleri sular ile çanağının formasyonu içinde yer yer su kaynakları bulunması nedeniyle (buharlaşmanın da az olması etkisiyle) gölün seviyesi her geçen yıl yükselmektedir. Seviye yükselişi son yüz sene içerisinde 3-4 metre civarında gerçekleşmiştir.(Üzümeri, Dinçer, Kazancı, 1958: 181-182) Bugün itibarıyla Edremit İskelesi ile Ahtamar Adası arasında bulunan 4-5 km civarındaki mesafe arasında çalışan motorlardan adaya bakıldığında anılan kilisenin kapısı görülememektedir. Su seviyesinden yalnızca kilisenin üst kısımları görülebilmektedir. Yukarıdaki bilimsel veriler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, yaklaşık olarak 90 yıl önce Nogales'in yaptığı seyahat esnasında gölün seviyesinin 3-4 metre kadar daha aşağıda olması gerekmektedir, dolayısıyla kilise kapısının motordan görülebilmesi o dönem için daha da imkânsızlaşmaktadır. Aynı şekilde aralarında 4-5 km mesafe bulunan ve bugün kullanılan teknelerle 10-15 dakikada katedilen Ahtamar-Edremit arasındaki mesafeyi Nogales'in nasıl olup da günbatımından saat 22'ye kadar, yaklaşık olarak 4 saatte aldığı apayrı bir muammadır. Anlaşılmaz olan bir diğer unsur da üzerinde yerleşim birimi bulunmayan avuç içi kadar bu adada jandarmaların neden acilen 5000 mermiye ihtiyaç duyduklarıdır. Öte yandan, jandarmaların bu mermileri ana karada kullanmayı düşündükleri değerlendirilse dahi; beşbin mermiyi neden ana karadaki asıl birliklerinden değil de içinde üç beş askerin bulunabileceği bir motordan temin ettikleri ve bu üç beş askerin yanında neden fazladan beşbin mermi bulunduğu da kesinlikle anlaşılamamaktadır. Tüm bu unsurlar, anlatının bu kısmını inanılmaz kılmaktadır.

Bu bölümlerde dikkati çeken bir diğer unsur da bölgede meydana gelen olaylarda silahlı Ermeni komitacılarının belirleyici ve kışkırtıcı unsur olduğunun bizzat yazar tarafından birçok kez teyid edilmesidir. Bunun yanı sıra, bu kapsamda yazarın altını çizdiği bir diğer önemli unsur, isyan halindeki Ermenilerin karşısında yer alan kuvvetlerde, Kürt aşiretlerine mensup silahlı grupların oynadıkları roldür. Nogales anlatısında daha ziyade

etraftaki aşiret mensuplarının oluşturduğu bazı düzensiz silahlı grupların varlığını ve bu grupların mücadele içinde oynadıkları rolü şöyle anlatmıştır:

“...biraz önce geçtiğimiz bölge Ermeni komitacılarıyla kaynıyordu. Gerçekten de az sonra, geldiğimiz yönden işitilen silah seslerini duyunca şüphemiz kalmadı, şans eseri kurtulmuştuk. Konuşmakta olduğumuz meydan, yanmakta olan kilisenin yıkıntıları arasından dev yılanlar gibi fırlayan alevler nedeniyle tamamıyla aydınlanıyordu. Çevredeki evlerin pencerelerinden ise bizim başıbozukların tüfekleri uzanıyordu. Bu başıbozuklar, seri atımlı tüfekler kullanan, her tarafları fişekliklerle kaplı ve bellerinde geniş ağızlı bir kama ile birer mavzer tabanca taşıyan ilginç tiplerdi. Bunların arasında, kasabanın etrafında bazı bina ve mevzileri işgal eden Ermenilerin işlerini bitirmek için ertesi sabah gelmeleri beklenen bir kaç yüz kişilik Kürt grubuna mensup olanlar da vardı.” (Nogales Méndez, 1924: 36-37)

Önceki bölümün sonunda bizzat Nogales’in ifadelerine dayanarak yazarın Van’a muhtemelen 23 Nisan 1915 günü varmış olması gerektiği ifade edilmişti. T.C. Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan askerî kaynaklarda o günlerde Van bölgesindeki askeri durum şöyle özetlenmektedir:

“Van’da, 14. Hudut Taburu, küçük çaplı mavzerli bağımsız bölük (150 kadar), bir Depo Taburu, 1 dağ ve 2 sahra topu, gönüllü ve milislerden toplam 1500 kadar mevcudunda bir kuvvet bulunmaktadır... 20 Nisan 1915’te Van’da silahlı isyan başladı. Ermeniler, Van’a gelen yolları kesmek suretiyle Van’a Türk yardım kuvvetlerinin gelmesini önlemeye çalışmaktaydı... Van’da çarpışmalar (20-21 Nisan 1915) sabaha kadar devam etmiştir. Ermeniler, Van’da Düyun-u Umumiye, posta ve reji binaları ile Osmanlı Bankası’nı yakıp tahrip ettiler. Van müslüman mahallelerine, karakollara ve kırsallara Ermeni saldırıları önlenmiştir. Van’ın yalnız Gevaş yolu açık, diğer yollar Ermeniler tarafından kapatılmıştır... Ermeni isyancıların çoğu asker kaçağı olduğundan düzenli hareket yapmaktadırlar. Mevcutları 2000’den fazla olup, Van’daki Ermeni isyancıların miktarı Van dışından gelenlerle artmaktadır. Van’daki Türk kuvvetleri 2300 kadar olup Dir ve civarından toplanan 1200 kadar aşiret piyade ve süvarisi Van’a gönderilmiştir. Ermeniler tarafından kapatılan yolları açarak 23 Nisan 1915’te Van’a varabileceklerdir.”(Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, 1993: 591-592)

Nogales ise kendi hatıratında aynı günleri şu sözlerle anlatmıştır:

“Benim geldiğim gün Van kuşatması henüz oluşturulmuştu. Miss Knapp ve Bay Rushdouni'nin yazdıklarına göre Aram Paşa ve Ermenileri otuz bin kişi kadar ya da daha fazlaydılar ve şehrin surlarla kaplı kısmını ve tümüyle Aikesdan Mahallesi'ni ellerinde tutuyorlardı. Bizler ise kaleyi ve şehrin etrafını elimizde tutuyor, anlık ve bağımsız saldırılarımızla her geçen gün daralan bir demir çember oluşturuyorduk.

Van kuşatması sırasında meydana gelenler kadar şiddetli çarpışmaları hayatımda çok az gördüm. O çatışmalar, çarpışan tarafların arasında en fazla bir duvarın bulunduğu, hatta bazı yerlerde mücadelenin göğüs göğüse verildiği duraksız çatışmalardı. Orada ne kimse aman diliyor ne de kimsenin gözünün yaşına bakılıyordu. Düşmanın eline düşen Hıristiyan da Müslüman da olsa fark etmiyor, anında ölüyordu.”(Nogales Méndez, 1924: 40-41)

Nogales'in anlattıkları, çarpışmaların şiddeti ve dönemi açısından tutarlı sayılabilecekse de savaşan tarafların sayısal durumu açısından aynı şeyi söylemek zordur. Nogales *Memorias del General Rafael de Nogales Méndez* adlı kitabında, 12.000 Türk askerinin, yirmi gün boyunca, Aram Paşa ve yanında bulunan 30.000 Ermeni'yi demirden bir çembere benzettiği bir kuşatma altında tuttuklarını kaydetmiştir (Nogales Méndez, 1924: 124). Biraz yukarıda sunulan askerî tarih kayıtları göz önünde bulundurulduğunda, Nogales'in yazdıklarından en azından tarafların asker sayısı ile ilgili kısımların gerçeklerle pek uyuşmadığı görülmektedir.

Yazarın hatıralarında yer yer önceki kısımlarda işaret edilenlere benzer tutarsızlıklar ve çelişkiler göze çarpmakla birlikte, yazarın kitaplarında bu bölgede meydana gelen çatışmalarla ilgili oldukça ilgi çekici bazı ayrıntılar da bulunmaktadır. Bunların arasında, başkaldıran Ermenilerin üstün silah güçlerinin anlatıldığı ve sivil yerleşim bölgelerinin nasıl ölümcül savaş meydanlarına dönüştüğünün aktarıldığı çarpıcı bölümler bulunmaktadır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek kısımlar arasında en çarpıcılarından biri, Aikezdan adı verilen ve o dönemde genellikle Ermenilerle mukim olan bir bölgede yaşanan çatışmalarla ilgili olanlardır:

“Aikezdan neredeyse tamamıyla, birbirinden kerpiç duvarlarla ayrılmış olan müstakil evlerden oluşuyordu. Ermeniler kerpiç duvarları ustalıklı kullanarak onları içiçe geçmiş basamaklı mevziler haline getirmişlerdi.

Topçu ateşimize bile dayanabilen bu muhkem mevzilerin dışında Ermeniler, 'teerk' adını verdikleri seksen adet küçük tabya oluşturmuşlar, bunlardan da her tarafı ateş altında tutuyorlardı.

Kaleye varana dek bir çok dolambaçlı yoldan geçmek zorunda kaldık çünkü Ermeniler çok yoğun bir şekilde ve akıllıca ateş ediyorlardı. Kurşunlar birçok kez yüzümüzün kenarından vızıldayarak geçti. Tüfeklerin gürültüsü o denli büyüktü ki Van'ın bir kaç kilometre dışından bile zaman zaman şiddeti azalsa da hiç susmayan bir çağlayanın gürültüsü gibi duyuluyordu.

Ermenilerin çoğu çok iyi silahlara sahipti. Özellikle de kısa mesafeden, aynı hedef üzerine tek tek ateş etmek yerine seri halde dört beş hatta altı el ateş edildiğinde yaptıkları etki ancak makinalı tüfeklerinkiyle kıyaslanabilecek Mauzer tabancalarına sahiptiler.

Öte yandan Ermeniler binaların, toprak tuğlalardan yapılmış duvarlarını kolayca deldikleri bir çeşit büyük delgi de icad etmişlerdi. Böylece, biz bir mevzilerini ele geçirdikten hemen sonra yeni açtıkları bir takım deliklerden tabancalarını sokuyorlar, daha ne olduğunu bile anlamadan bizimkileri öldürüyorlardı.”(Nogales Méndez, 1924: 39)

Venezuelalı subayın hatıralarında 1915 yılı Van çarpışmaları hakkında anlatılanlardan son derece çarpıcı bir örnek de ordumuzun Van kalesinden eski şehirde konulan Ermeni isyancılara yönelttiği topçu ateşi ile ilgilidir. Nogales, bazı günler bizzat sevk ettiği bu atışlarla ilgili olarak *Hilal Altında Dört Yıl* adlı kitabında şunları kaydetmiş. 25 Nisan 1915 günü olanları şöyle anlatmıştır:

“Cevdet'le birlikte bu çatışmada olup biteni kalenin mazgallarından seyrederken, şehirdeki Ermeniler şehrin katedralinin kubbesinden bize ateş etmeye başladılar. Aziz Petrus ve Pavlus kilisesi de denilen bu yapıya ben o ana kadar hem bir Hıristiyan mabedi hem de şüphesiz tarihi değeri olan bir eser olduğundan saygı göstermişim.

Kuşatma altındakilerin bu düşüncesizce kışkırtması, adı geçen binanın sonunu hazırladı. Cevdet bey ateş edildiğini farkedince, binaya topçu ateşi açtırarak yok etmemi rica etti. Adı geçen mabed, son derece sağlam yapısı sayesinde üzerine yağın mermilere birkaç saat dayanabildi. Orayı boşaltmak zorunda kalan Ermeniler, şehrin en büyük camisinden ateş etmeye başladılar. Bunun üzerine, valinin karşı çıkmasına karşın o mabedi de top ateşiyle yıktırdım çünkü << la guerre c'est la guerre >>.

Dokuz yüzyıla yakın zamandır, Van'ın en önemli tarihi eserleri arasında yer alan bu iki mabed işte böylelikle, bir gün içinde yok oldular.” (Nogales Méndez, 1924: 48)

Maceraperest subayın hatıratında aktarılan bu çarpıcı olay, son derece şaşırtıcı bir şekilde, olayları bizzat yaşayan sözlü tarih kaynakları tarafından

teyid edilmiştir. 2001 yılında kendisiyle yapılan bir röportaj, kapsamında şehirde o günlerde geçen olayları anlatması istenen, 107 yaşındaki Hacı Mehmet Şaar aynı olayı şu ifadelerle aktarmıştır:

“-Ne olayı, ne olayı...Savaş vardı savaş. Herkes birbirine ateş ediyordu. Ermeni, hükümet binasının altından dört kilometre lağım kazmış eski şehrin oraya. Orada caminin altından minareye çıkıp bütün milletin üstüne ateş ettiler günlerce. Sonra askeriye toprak kaleden top attı minareye, yıktı geçti. Bizimkiler de onları vuruyordu.” (Göncü, 2001: 32)

Nogales'in hatıratına göre, Rus kuvvetlerinin ilerleyişinin sürmesi üzerine, Van bölgesinde bulunan birlikler ve bölgede yaşayan Müslüman ahalinin durumları tehlikeye girmiştir. Yazar, son derece tehlikeli bu gelişme üzerine Van'daki çatışmaların sürdürülmesi yerine geri çekilme kararı alındığını kaydetmiştir. *Hilal Altında Dört Yıl* adlı kitapta yazılanlara göre, Nogales bu esnada aldığı bir emir üzerine, Koturdağ bölgesinde zaafiyet gösteren birliklere katılmak üzere, 15 Mayıs 1915 tarihinde Van'dan ayrılarak Hoşap'a yönelmiş ve Koturdağ'da bulunan birliklerin başına geçerek Rus Ordusu'nun ilerleyişini yavaşlatmaya çalışmıştır. Bu günler Nogales tarafından *Hilal Altında Dört Yıl* adlı kitabında şöyle özetlenmiştir:

“Allahtan bir karşı saldırı başlatabilmek için vaktinde yetiştim. Bu hareketimle, Rusların ve korkunç yandaşları Ermenilerin ikinci saldırılarını püskürtebildim. Özellikle de piyade desteğindeki Kazaklar başımızı ağrıttı ama bizim Kürtler sıkı bir savunma yaptılar ve zafer bizim oldu. Ertesi günkü savunmayı da hazırladıktan sonra akşam olurken tekrar yola koyuldum. Dere yakınlarında Zap suyunu geçerek, gün doğarken Başkale'ye vardık. Şefik Beyin elinde bulunan bir telgraftan, benim ayrılışımdan sonra Rusların Kotur'daki savunmamızı zayıflattıklarını ve jandarmalarla gönüllülerimizin, Çuh Dağı eteklerine çekilmek zorunda kaldıklarını ve yeni emirler beklediklerini öğrendim.

Yolları üzerindeki bu engel ortadan kalktıktan sonra Rusların, büyük miktarda cephane ve diğer bazı savaş malzemeleri sakladığımız Başkale'ye yürümelerini durdurmanın imkanı kalmamıştı. Durumun ciddiyetini düşünüp değerlendirerek ve sorumluluğu üzerime alarak adı geçen merkezin hemen boşaltılmasını emrettim. Ermeni gönüllülerin ve Kazakların ahali üzerinde yarattıkları korku öylesine büyüktü ki emrim, derhal ve hiç itirazsız yerine getirildi. İnsanlar, Kazakların ve Ermeni gönüllülerin, özellikle kadın ve çocukları öldürdüklerini ve bunu sırf zevk olsun diye yaptıklarını anlatıyorlardı.

Düşmanın eline geçmemek için bazı ağır yaralılarımızın dizleri üzerinde sürünerek yollara çıkmalarını görmek insanı üzüyordu. Doğrusu, gerek Osmanlı gerek Rus ordusu, karşı tarafın esirlerine saygı duyuyor ve onları koruyorlardı. Ancak Kazaklarla Ermeni komitacıları bir yandan, bizim Kürt savaşçılar da diğer yandan, ellerine düşen yaralı ve savunmasız düşmanların tümünü acımasızca öldürüyorlardı.” (Nogales Méndez, 1924: 56-57)

Nogales’in 1915 yılında Van bölgesindeki maceraları ve eserlerinde yer alan bu döneme ait kayıtlarla ilgili olarak, anılan dönemin yazarın ülkemizde bulunduğu dönemle ilgili olarak en tartışmalı kesiti teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yazarın kitaplarında bu günlerle ilgili anlatılarda ne yazık ki bazı tutarsızlıklar da dikkati çekmektedir. Bu itibarla, Van’da Ermeni çetecilerin isyanını yaşayan ve onlara karşı Osmanlı Ordusu’nu sevk ve idare eden komuta heyetinde yer alan Nogales’in o günler hakkındaki anlatıları bir yönüyle tarihsel önemi bulunan birer belge niteliğine bürünürken, bilinçli olarak satır aralarına yerleştirildiğini düşündüğümüz bazı tutarsızlıklar ise yazılanların inanılabilirliğini ve güvenilirliğini azaltmaktadır. Tüm bu tutarsızlıklara karşın, genel olarak bakıldığında Nogales’in ifadeleri, bu dönemle ilgili olarak tarihsel belgelerle ortaya konulan bilgileri ve sağduyu sahibi tarih araştırmacılarının öne sürdükleri bilgileri önemli ölçüde teyid eder niteliktedir. Adetâ fanatik Ermeni çevrelerin ileri sürdükleri bazı iddiaları güçlendirme amacıyla yazıldığı izlenimi veren ve satır aralarına sıkıştırılmış bazı bölümlerin mahiyetini anlamak ise pek mümkün görünmemektedir. Kitabın bütünlüğü içinde sonradan eklenmiş gibi duran bu kısımların anlatıya, I. Dünya Savaşı sonrasında bir süre Almanya’da yaşamak zorunda kalan (Nweihed, 2005: 131) yazar tarafından özellikle eklendiğini ve Nogales’in bu sayede bir yandan kendini Ermeni çevrelerinin olası bir saldırısından korumayı hedeflediği diğer yandan da kitabının Berlin’de basılmasının Ermeni çevrelerce engellenmesi ihtimalini ortadan kaldırmaya çalıştığı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- DE NOGALES MENDEZ, Rafael. (1924). *Cuatro años bajo la media luna (Hilal Altında Dört Yıl)*. Berlin: La Editora Internacional.
- DE NOGALES MENDEZ, Rafael. (1974). *Memorias del General Rafael de Nogales Méndez (General Rafel de Nogales Méndez'in Hatıraları)*. Caracas: Ediciones Abril.
- GÖNCÜ, Gürsel. (2001). "İstrap: Ermeni Tehciri". *Atlas, Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*. Özel Sayı, Haziran İstanbul, Haziran.
- KUTLU, Mehmet Necati. (2000). *Türkiye'de Bir Gezgin Şövalye, Nogales Méndez*. İstanbul: Gendaş A. Ş.
- MUDRA, V. (1953). *Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi (Çeviren: Emekli General Pertev Demirhan)*. İstanbul: Kara Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Askeri Basımevi.
- NWEIHED, Kaldone G. (2005). *Venezuelalı Nogales Bey'in Dünyası*. Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları.
- OMURTAK, Salih, YÜCEL, Hasan Âli, SUNGU, İhsan, KARAL, Enver Ziya, UNAT, Faik Reşit, SÖKMEN, Enver, İĞDEMİR, Uluğ. (1970). *Atatürk*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÜZÜMERİ, M. Ekrem, DİNÇER, Selâmi, KAZANCI, Sadi. (1958). *Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt VI, Ankara.
- _. (1993). "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı", Cilt I, T.C. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi.
- _. (1993). "Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Garp Ordusu, Karadağ Cephesi, III. Cilt, 3. Kısım", Ankara: T. C. Genelkurmay Basımevi.